

Тема: Форми еколого-економічних інструментів

Говорячи про різні форми зазначених інструментів, слід пам'ятати про певну умовність подібної класифікації, оскільки різні форми є в основному варіаціями двох основних видів впливу на економічні інтереси господарюючих суб'єктів: податкової, що представляє собою вилучення доходу, і дотаційною, що представляє собою пряму або опосередковану передачу доходу. І все ж спробуємо сформулювати найбільш характерні риси різних екологоекономічних інструментів і можливі галузі їх використання (рис. 2.1).

1. Податкові інструменти. Згідно енциклопедичного визначення податок (англ. – tax) – це обов'язкове і безоплатне (у прямому сенсі) вилучення коштів, здійснюване державою або місцевими органами влади для фінансування суспільних витрат. До головної особливості податкового еколого-економічного інструментарію відноситься те, що кошти, які збираються таким шляхом, надходять на бюджетні рахунки відповідного рівня (державного чи місцевого) і йдуть на фінансування екологічних проблем, котрі мають спільне для даного рівня значення. Податки екологічної спрямованості стягуються або окремо

(тобто передбачені спеціальні статті), або у складі інших податків (відраховуються частки від суми зібраних податків).

Можна назвати багато різних форм використання податкових інструментів в екологічних цілях:

- цивільний екологічний податок, що стягується з платоспроможних громадян країни на екологічні потреби (використовується в багатьох країнах, одна з форм цього податку, зокрема, практикується у Франції);

- податок на вирішення глобальних, національних чи регіональних екологічних проблем. Характерним прикладом подібного податку є податок на ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи (Україна). В ряді країн існують місцеві податки на охорону конкретних природних об'єктів (лісів, озер, боліт);

- податок на транзит через країну вантажів (в Україні на екологічні цілі передбачена частина зазначеного податку);

- екологічний податок на автомобілі (екологічна складова податку зазвичай включається до загального податку за використання автомобіля (застосовується в більшості країн Європи, а також США, Канаді, Японії);

- екологічний податок на повітряний транспорт – включається в загальні ставки податку за здійснення даного виду діяльності в країні (Канада, США, Данія, Норвегія, Швеція) та за проліт через територію країн (є стандартною мірою для міжнародних правил);

- екологічний податок на конкретні групи товарів, у тому числі: мінеральні добрива (Норвегія, Швеція); пестициди (Данія, Франція, Угорщина, Португалія, Швейцарія та ін.); пластмасова тара, пакування (Данія, Угорщина, Ісландія, Польща); шини (Канада, Данія, Фінляндія, Угорщина, Польща); батарейки (акумулятори) (Данія, Швеція, Японія), галони (тобто газу, що містять хлор, фтор і використовуються при гасінні пожеж у замкнутих просторах та вважаються озоноруйнуючими речовинами) (Австрія, Чехія, Данія, Угорщина, Польща); розчинники (вважаються озоноруйнуючими речовинами) (Данія); змащувальні мастила (Фінляндія, Франція, Норвегія);

– екологічний податок на паливо, в тому числі залежно від наявності екологічно шкідливих компонентів: свинцю (в більшості країн); вуглецю (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія), сірки (Бельгія, Данія, Франція, Польща, Швеція), оксидів азоту (Чехія, Франція, Польща, Швеція);

– комунальний податок (що включає компенсацію витрат на водень, каналізацію, утилізацію відходів).

На даний час у промислово розвинених країнах світу спостерігається тенденція до зростання ролі екологічних податків та їх стимулюючого впливу на розвиток економіки. Частка екологічних податків у цілому від підсумку оподаткування юридичних і фізичних осіб становить: в Австрії – 4,4%, Канаді – 4,5%, Данії – 3,4%, Фінляндії – 7,3%, Франції – 5,4%, Німеччині – 4,9%, Греції – 6,1%, Ірландії – 11,9%, Італії – 9,0%, Японії – 6,5%, Нідерландах – 5,5%, Новій Зеландії – 6,1%, Норвегії – 10,8%, Португалії – 11,5%, Великобританії – 8,2%, США – 3,2%, Швейцарії – 4,7%, Іспанії – 7,5%.

Перераховані заходи негативної мотивації відносяться до різновиду податкових інструментів, спрямованих на вилучення доходів. Не менш (а можливо, і більше) важливим заходом є стимулювання екологічно обумовленої діяльності економічних суб'єктів за допомогою системи пільгових (дотаційних) податкових інструментів.

До основних видів податкових пільг можна віднести: зменшення ставок ПДВ і податку на прибуток (аж до повного звільнення від сплати податків); зменшення ставок податку на власність; дозвіл включення до собівартості продукції витрат екологічного призначення, не пов'язаних прямо з основним видом діяльності, надання податкових привілеїв по інвестуванню в економічну сферу, формування режимів прискореної амортизації, зниження ставок акцизних зборів, ін.

До основних напрямів надання податкових пільг можна віднести:

– податкові пільги (ПДВ, податки на прибуток) на виробництво продукції екологічного призначення (очисне обладнання, моніторингові системи,

рекультиваційна техніка, медичні товари, засоби індивідуального екологічного контролю);

– податкові пільги (ПДВ, податок на прибуток) на здійснення екологічно орієнтованих видів діяльності: переробки відходів, облагороджування ландшафтів (очищення річок і озер, озеленення території тощо), екологічної освіти, рекреаційних видів послуг, екотуризму, роботи з підтримки біорізноманіття (створення і підтримання заповідників, заказників, Національних парків, особливо цінних природних об'єктів, ін.);

– податкові пільги (податок на власність, податок на землю) для економічних суб'єктів, що займаються екологічно орієнтованими видами діяльності;

– податкові пільги (ПДВ, податки на прибуток) для підприємств, які випускають екологічно чисту продукцію, що дозволить замінити екологічно несприятливі товари (сільгосппродукція, продукція, що замінює озоноруйнівні речовини, будматеріали, миючі засоби тощо);

– податкові пільги на продукцію, що сприяє підвищенню інтегральної економічної ефективності економічної системи і зниженню матеріаломісткості та енергоємності продукції (нові будматеріали, біогазові установки, альтернативні джерела енергії, пр.);

– податкові пільги (податок на прибуток) на інвестиції екологічного призначення;

– податкові пільги (плата за надра) по використанню виснажених і бідних джерел природних ресурсів;

– відстрочка виплати патентних мит з екологічних відкриттів і винаходів екологічної спрямованості;

– надання прав підприємствам включати в собівартість продукції витрати на підвищення екологічної грамотності (оплата навчання, літератури, ін.) незалежно від основного виду діяльності;

– надання прав на прискорену амортизацію основних засобів, обслуговуючих екологічно орієнтовані види діяльності.

2. Мито (митні) (англ.: customs, duty, toll, customs tax). Це обов'язковий внесок, що стягується митними органами даної країни при ввезенні товару на її територію або його вивіз з цієї території і є невід'ємною умовою такого ввезення або вивезення. Розрізняють:

2.1. Мита імпорتنі (ввізні) – стягуються з товарів, що ввозяться через кордон на територію країни. З урахуванням екологічних факторів найбільш поширеними видами інструментарію, що реалізується через імпорتنі мита, можна вважати:

– встановлення екологічних ввізних мит (або підвищення митних тарифів) для екологічно несприятливих товарів, тобто тих, які можуть наносити екологічний збиток при їх експлуатації на території країни. В якості найбільш поширених товарів, до яких застосовується зазначена міра, можна назвати: використані автомобілі, пестициди, відходи, озоноруйнівні речовини, миючі засоби тощо;

– звільнення від ввізних мит (зменшення величини митних тарифів) продукції екологічного призначення: екологічного обладнання; засобів моніторингу; рослин і тварин, що сприяють підтриманню біорізноманіття в країні, тощо.

2.2. Мита експортні (вивізні) – стягуються з товарів, вивезених із країни. З урахуванням екологічних аспектів можна назвати найбільш характерні:

– встановлення вивізних мит (або митних тарифів) на продукцію, виробництво якої в країні, звідки вона вивозиться, пов'язане з нанесенням еколого-економічного збитку. До подібної продукції зазвичай відноситься продукція первинної переробки природної сировини (метали, паливо, хімічна сировина), цінні рослини і тварини, ін.;

– звільнення від вивізних мит (або зниження митних тарифів) продукції, експорт якої сприяє заміщенню виробництва матеріаломісткої, енергоємної, шкодоємної продукції. Своєрідною формою зазначеного інструментарію є максимальне зниження вартості в'їзної візи (використовується країнами

потенційними експортерами туристичних послуг, наприклад, Туреччиною, Кіпром, Болгарією, ін.).

3. Плата, платежі (англ.: payment, fees, charges) – це грошові чи інші

блага, які економічний суб'єкт сплачує за використовувані ресурси, природні блага (включаючи асиміляційний потенціал) і за можливості здійснення господарської діяльності. В еколого-економічній сфері плати та платежі є найбільш поширеною формою інструментарію, який в тому чи іншому вигляді використовується в більшості країн. Найбільш характерними прикладами є:

- плата за землю;
- плата за мінеральні ресурси;
- плата за використання інших компонентів природного середовища, наприклад, ефіру;
- платежі за рубку лісу;
- платежі за використання ресурсів рослинного і тваринного світу;
- плата за випас худоби;
- платежі за полювання і рибну ловлю;
- плата за вхід на територію природних парків;
- платежі за атмосферні емісії (викиди);
- платежі за скиди у водні джерела;
- платежі за розміщення твердих (або рідких у контейнерах) відходів у навколишньому середовищі;
- платежі за інші види забруднення середовища (шумові, електромагнітні, ін.).

4. Штраф (від нім. Straf – покарання; англ.: fine, penalty) – це грошове покарання у вигляді стягнення з винуватця певної суми; міра матеріального впливу на юридичних і фізичних осіб, винних у порушенні законів, договорів, чинних правил. Стосовно до екологічної сфери можна назвати наступні види штрафних санкцій:

- міжнародні санкції за порушення умов міжнародних договорів у галузі навколишнього середовища;

- штрафи за недотримання екологічного законодавства всередині країни;
- відшкодування (на міжнародному рівні) шкоди, завданої однією країною іншій країні (або країнами);
- відшкодування (на внутрішньонаціональному рівні) шкоди, завданої одним економічним суб'єктом іншому суб'єкту господарської діяльності.

5. Субсидія (від лат.: *subsidium*; англ.: *subsidy*) – це цільова безповоротна допомога в грошовій або натуральній формі, що представляється за рахунок коштів державного бюджету або спеціальних державних і недержавних фондів економічним суб'єктам. Адресні субсидії у вигляді безпосередньо наданих коштів, що називають прямими, а ті, які здійснюються за допомогою податкових, кредитних або інших пільг, називають непрямими субсидіями. У числі напрямків екологічної діяльності, під які зазвичай виділяють субсидії, можна назвати:

- здійснення природоохоронних програм, що мають загальнодержавне, загально регіональне значення (створення заповідників, озеленення території, збереження природних об'єктів, створення об'єктів з утилізації відходів тощо);
- фінансування НДДКР по пілотних проектах, які мають загальнонаціональне або регіональне значення (альтернативні джерела отримання енергії, нові екологічно орієнтовані технології тощо).
- фінансування міжнародних проектів екологічної спрямованості (збереження клімату та біорізноманіття, підтримання природних об'єктів, що мають транскордонне значення);
- фінансування освітніх, просвітницьких і культурних програм, ін.

6. Дотація (від лат. *dotatio* – дар, пожертвування; англ.: *grant-in-aid, subsidy*) – це грошова допомога або інші види допомоги за рахунок державних чи інших джерел, що надаються юридичними або фізичними особами для покриття збитків на спеціальні цілі.

2 Дотація є одним з видів субсидій.

Не випадково, в англійській мові практично не знаходиться спеціального терміну для передачі відмінності між субсидією і дотацією. Основний же відтінок, що передає в українській мові відміну між ними, в тому, що дотація лише частково покриває необхідну частину витрат, в той час як субсидія передбачає повне фінансування всіх витрат. Можливо, це розходження могло проявитися лише в умовах командної економіки з її необхідністю постійної підтримки (дотування) збиткових підприємств. Те, що в пострадянських державах розуміється під терміном “дотація”, часто застосовується в розвинених індустріальних країнах як фінансова допомога низькорентабельним і збитковим виробництвам, які мають значення з точки зору вирішення важливих соціальних та екологічних завдань. В якості прикладів екологічно орієнтованих дотацій можна назвати:

- дотації в сільському господарстві на вирощування продукції без отрутохімікатів;
- несення частини ризику з просування на ринок піонерної продукції, що має екологічне призначення;
- ведення сільського господарства в особливо обережному екологічному режимі (наприклад, в умовах збереження первинних ландшафтів або пам’яток історії), зокрема, отримало розвиток у Великобританії;
- дотацію регіонам країни або навіть цілим державам, вимушеним “пригальмовувати” індустріальний розвиток в ім’я збереження природних ландшафтів, що мають національне або міжнародне значення (такими природними об’єктами, зокрема, можна вважати болота півночі України, що живлять її річки; тропічні ліси Амазонки, що продукують значну частину кисню Землі, і багато іншого).

7. Грант (англ.: grant – жалувати чим-небудь; субсидія) – це оплачуване субсидоване замовлення державних або інших організацій на виконання наукових досліджень, конструкторських розробок чи інших робіт; грошові

кошти, що виділяються в порядку благодійності для фінансової підтримки наукових досліджень, вчених, діячів культури.

Однією з пріоритетних сфер, де надаються гранти, є екологічна. Так само, як субсидії і дотації, гранти зазвичай виділяються на безоплатній основі. При цьому, як правило, вимагається досить суворе дотримання умов (вимог) витрачання коштів.

8. Кредити (від лат. *credit* – він вірить; англ.: *credit*) – це позика в грошовій або товарній формі, що надається кредитором позичальнику на умовах повернення, найчастіше з виплатою позичальнику відсотка за користування позикою. Основними формами використання кредиту як економічного інструменту для вирішення екологічних проблем можуть бути:

- пільги за термінами кредитування;
- пільги за процентними ставками (аж до безвідсоткових умов використання позики);
- пільги за обсягами кредитування;
- пільги по гарантіях за кредит.

У багатьох країнах для здійснення пільгового кредитування екологічних програм засновані екологічні банки або в звичайних комерційних банках створені спеціальні лінії кредитування екологічно орієнтованих видів діяльності.

9. Виплати, відшкодування витрат (англ.: *reimbursement, refund*) – це грошові виплати юридичним чи фізичним особам, або система заходів, спрямованих на компенсацію різних форм збитку, пов'язаного з порушенням середовища чи необхідністю нести додаткові витрати щодо його недопущення.

Виплати можуть здійснюватися безпосередньо (від винуватця екодеструкції її “жертві”) або через посередництво спеціально створюваних екологічних фондів. У практиці природокористування різних країн можна зустріти різноманітні форми використання виплат, у тому числі:

- виплати підприємствам чи окремим особам на компенсацію збитків від забруднення середовища (як аварійного, так і постійно діючого);

– виплати країнам, що мають негативний баланс транскордонного забруднення середовища;

– виплати підприємствам або населенню за згоду “терпіти” по сусідству екологічно несприятливий або потенційно небезпечний промисловий чи інший об’єкт;

– виплати регіонам або країнам упущеної вигоди через необхідність “консервувати” рівень свого індустріального розвитку заради збереження суспільно необхідних природних об’єктів (боліт, озер, річок, лісів);

– компенсація витрат підприємствам, що здійснюють екологічно необхідні, але економічно неприбуткові види діяльності (створення і підтримка територій, що охороняються, переробка відходів тощо).

10. Прискорена амортизація (англ.: accelerated (знос) / amortization (відшкодування)) – це система заходів (головним чином введення спеціальних норм амортизації), що дозволяє збільшувати величину амортизаційних фондів (неоподатковувану податком частину доходу) в перші роки експлуатації основних засобів. З точки зору досягнення екологічних цілей ця міра має сенс і застосовується в багатьох країнах (Японія, Франція, Німеччина), оскільки створює економічні передумови для прискореної модернізації екологічно орієнтованих основних засобів та активізації інноваційної політики в екологічній сфері.

11. Цінові інструменти (англ.: pricing, price instruments) – це система заходів впливу на економічні інтереси господарюючих суб’єктів, основним результуючим механізмом якої є цілеспрямована зміна ймовірності різних видів діяльності (товарів) за допомогою зменшення або збільшення цін.

Можна назвати два основних напрямки використання цінових інструментів у природокористуванні: пряме регулювання цін і непряме регулювання цін.

11.1. Методи прямого регулювання цін використовуються в тих випадках, коли існують можливості адміністративного впливу на ціни. В умовах ринкової економіки це відбувається, як правило, у двох випадках: по-перше, в умовах

монопольного становища продавця або покупця, по-друге, коли в якому небудь економічному просторі призупиняється дія вільного ринкового регулювання цін. Зазвичай в обох випадках активним економічним суб'єктом (монополістом або суб'єктом адміністративного регулювання цін) виявляється держава, що по суті здійснює цінову дискримінацію. Формами прямого регулювання цін можна назвати:

- диверсифікацію цін у часі (протягом доби) на електроенергію з метою більш рівномірного споживання енергії, а отже, і підвищення ефективності використання енергоресурсів. Найчастіше встановлюють двотарифний (день – ніч) або тритарифний (день – ніч – години “пік”) режими, які активно використовуються в багатьох країнах світу;

- диверсифікацію цін по споживачах на природні ресурси. Прикладом є встановлення різних тарифів на воду для різних споживачів (населення, комунального господарства, промисловості, сільського господарства). Застосовується в багатьох країнах, пільгові тарифи зазвичай встановлюються для населення, більш жорсткі (іноді в 2-4 рази вище) – для промисловості;

- диверсифікацію цін по споживачах на послуги інфраструктури (зв'язок, транспорт, комунальні послуги), яка має місце в Україні. Наявність подібної диверсифікації цін може бути використана для створення пільгових режимів роботи екологічно орієнтованим підприємствам;

- встановлення підвищених закупівельних цін на екологічно чисту продукцію (наприклад, сільськогосподарську) в тому випадку, якщо держава чи територіальні органи управління є замовником такої продукції;

- адміністративний контроль цін (встановлення максимуму або мінімуму) на деякі види продукції, наприклад, на відходи, рослинну або тваринну сировину, природні ресурси тощо.

11.2. Методи непрямого регулювання цін мають у ринковій економіці значно більші можливості. Ці методи засновані на механізмах впливу на рівень цін за допомогою інших інструментів.

Кінцевими стратегічними цілями методів непрямого регулювання цін можна вважати:

1) підвищення рівня цін споживання на екологічно несприятливу продукцію (зниження вигідності виробництва і споживання продукції);

2) зниження рівня цін споживання на екологічно сприятливу продукцію, тобто на ті види продукції, які сприяють зниженню екологічного преса на різних стадіях виробництва і споживання продукції (підвищення ймовірності виробництва і споживання продукції);

3) створення цінових гарантій вирішення екологічних проблем, що виникають на різних стадіях життєвого циклу виробу. Прикладами подібного механізму дії цін є: використання заставних цін на тару (гарантують організований збір тари після використання продукції); включення в ціну продукції вартості її утилізації після використання (подібна міра передбачена, наприклад, для пластикового посуду) та ін.

12. Сприяння (обмеження) на ринку (англ.: promotion (restriction) at a market) – це комплекс організаційних заходів, що дозволяє надати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб'єктам або створити економічні обмеження екологічно несприятливим суб'єктам, як правило, без прямого фінансового впливу на їхні інтереси (вилучення доходу або субсидування).

У числі основних напрямів здійснення зазначеного виду заходів можна назвати:

– присудження нагород (звань, призів), сам факт володіння якими дає додаткові ринкові переваги екологічно передовим підприємствам – маркетингове сприяння екологічно просунутим суб'єктам (у тому числі безкоштовна реклама);

– розширення сфер діяльності екологічно орієнтованих суб'єктів (збільшення розширеного часу роботи або додаткових сфер діяльності). Зокрема, в Японії менш шумним літакам надається додатковий час зльоту і посадки (рано вранці і пізно ввечері); в ряді країн існують обмеження на роботу

в деяких секторах (кварталах міста, дитячих установах) обладнання, яке не відповідає екологічним стандартам;

- надання додаткових ресурсів (зокрема, території), лімітів на електроенергію, воду, газ під розвиток екологічно сприятливих видів діяльності. Особливо ця міра актуальна для країн з дефіцитом ресурсного забезпечення;

- інформаційна підтримка підприємств;

- державний протекціонізм для екологічно орієнтованих видів продукції в зовнішній торгівлі.

13. Премія, нагорода, приз (англ.: bonus, award, prize) – це грошова або інша компенсація за успіхи у здійсненні екологічної діяльності. Найбільш поширеними є такі види нагород:

- премії та нагороди підприємствам, що мають успіхи в економічній діяльності (щорічно розігрується в Німеччині);

- премії та звання переможців у конкурсі на краще екологічне місто (селище);

- премії підприємцям, громадянам, домовласникам, які досягли успіхів у економічній діяльності.

14. Екологічне страхування (англ.: environmental insurance) – це створення за рахунок грошових коштів економічних суб'єктів резервних (страхових) фондів, призначених для відшкодування збитків від впливу на природне середовище в результаті непередбачених надзвичайних ситуацій (екологічних аварій, катастроф тощо).

Екологічне страхування покликане вирішити такі основні завдання:

- 1) сформувати систему економічної відповідальності (економічних суб'єктів) за можливий економічний збиток від надзвичайних ситуацій;

- 2) створити резервні фонди для відшкодування можливих збитків;

- 3) забезпечити економічну захищеність реципієнтів (економічних суб'єктів), які можуть зазнати збитків унаслідок надзвичайних ситуацій.

Екологічне страхування широко використовується в багатьох країнах (Японія, США, Німеччина та ін.). Страхуванню підлягають об'єкти, які є носіями екологічного ризику (ємності шкідливих і вибухонебезпечних речовин; виробництва, які становлять загрозу виникнення надзвичайних ситуацій; трубопроводи, транспортні засоби тощо). Екологічне страхування побічно створює економічні стимули відмови від потенційно небезпечних виробництв.

Еколого-економічні інструменти є потужними важелями екологізації системи виробництва і споживання продукції. Різноманіття їх форм створює багатий спектр можливостей цілеспрямованого екологічно орієнтованого впливу на економічні інтереси господарюючих суб'єктів. Вміле використання цих можливостей в поєднанні з іншими методами управління дозволяє ефективно вирішувати складні еколого-економічні проблеми в рамках механізмів саморегулювання ринкової економічної системи.

Для створення ефективної системи еколого-економічних інструментів необхідно детальне знання процесів, що відбуваються в природі і в суспільстві.

Практичні питання

1. Назвіть еколого-економічні інструменти?
2. Які існують форми використання податкових інструментів в екологічних цілях?
3. Дайте визначення. Податкові пільги-це....
4. Мито? Яку роль воно відіграє в економіці країни?
5. Прискорена амортизація-це...
6. Цінові інструменти-це..
7. Укажіть стратегічні цілі методів регулювання цін?
8. Екологічне страхування покликане вирішити такі основні завдання?